

Knjižarski oglasi u „Kraljskom Dalmatinu” i „Zori dalmatinskoj”

Zoran Velagić, zvelagic@ffos.hr

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti

Nikolina Dolfić, n.dolfic@gmail.com

Libellarium, 1, 2 (2009): 47 – 63.

UDK: 070:655.1/.5(091)(497.58)“18”=163.42

070:659.1(497.58)“18”=163.42

Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Cilj je radnje analizirati i kontekstualizirati knjižarsko oglašavanje u zadarskoj periodici iz prve polovice 19. stoljeća. Za analizu su odabrani „Kraljski Dalmatin”, prve novine tiskane i hrvatskim jezikom, i „Zora dalmatinska”, izdavana u jeku preporoda u cijelosti na hrvatskom jeziku. Objavljeni su oglasi popisani, a oni zanimljiviji prikazani su u tekstu.

Rezultati istraživanja pokazuju da su već prve novine tiskane hrvatskim jezikom, „Kraljski Dalmatin”, korištene za povremeno i skromno knjižarsko oglašavanje – u svim godištim toga lista objavljeno je 7 oglasa. „Zora dalmatinska” je 30-ak godina kasnije intenzivnije korištena za različite vidove knjižarskog oglašavanja. Kroz ukupno 93 oglasa promovirane su knjige, časopisi, novine, kalendari i almanasi, tiskani su pozivi na pretplatu i podsjetnici pretplatnicima da podmire dugovanja, objavljavani su književni pregledi i sl.

Istraživanje je rezultiralo dvama temeljnim zaključcima. Prvo, nakladnici prvih zadarskih novina prepoznali su oglasni potencijal toga medija koji upravo tijekom 19. stoljeća postaje prihvaćeno komunikacijsko sredstvo. Drugo, novinsko je oglašavanje izravno odražavalo suvremene kulturne i političke okolnosti, što je razvidno iz učestalog oglašavanja preporodnih djela u „Zori dalmatinskoj”.

KLJUČNE RIJEČI: knjižarstvo, Zadar, oglasi, 19. stoljeće, pretplata, „Zora dalmatinska”, „Kraljski Dalmatin”.

Uvod

Zahvaljujući spletu različitih okolnosti (npr. poboljšanju obrazovnog sustava i porastu broja čitatelja, tehnološkim inovacijama u tiskarskoj industriji, građanskoj revoluciji, poboljšanju radnih uvjeta i sl.) čitanje novina u razvijenim europskim državama tijekom 19. stoljeća postaje dijelom svakodnevice sve širih društvenih slojeva, tako da neke europske novine početkom tog stoljeća već dosežu naklade od 50 000 primjeraka

(Wittmann 1999: 303). U istom se razdoblju, iako u mnogo skromnijim razmjerima, razvija i hrvatsko novinsko nakladništvo, uključujući i nakladništvo novina na narodnom jeziku koje je rođeno „Kraljskim Dalmatinom“ 1806. godine.

Istodobno se, također slijedom povećanja broja potencijalnih čitatelja i prodora knjige među tzv. anonimne čitatelje (usp. Lyons 1999), knjižarstvo susreće s izazovima distribucije mnogo veće količine publikacija nego u prethodnim razdobljima, što je zahtijevalo pronalaženje novih načina promocije. Poznata je činjenica da su se hrvatski tiskari još u 18. stoljeću koristili kalendarima za oglašavanje svojih naslova, što je nastavljeno i u 19. stoljeću. Prvi „ilirski knjižar“ Franjo Župan redovito je, primjerice, od 1827. do 1845. u „Zagrebačkom kalendaru“ objavljivao popise knjiga koje je prodavao u svojoj knjižari (Stipčević 2005: 80). No kalendari koji su objavljivani jednom godišnje više nisu bili dostatni za praćenje ubrzane dinamike objavljivanja novih naslova. Publikacija je morala izlaziti češće jer je tako i potencijal njezina oglasnog prostora bio veći. Iznimna promotivna mogućnost novina zasnovana je upravo na činjenici da, u najboljem slučaju, izlaze dnevno i da su, kao novi sveprisutni medij širenja informacija, barem teorijski osmišljene kao „svakodnevna lektira svih društvenih slojeva“ (Krtalić 2008: 76). Knjižarima je novinski oglasni prostor omogućio nadilaženje lokalnih okvira i „izlazak“ iz knjižare koja je omogućavala samo prodaju u izravnom kontaktu s kupcem. Standardizacija pravopisa, integracije i kulturne aktivnosti potaknute hrvatskim narodnim preporodom pogodovale su, po svemu sudeći, rastu tržišta za nakladničke proizvode: u preporodnim glasilima Dalmacije promovirana su preporodna djela iz kontinentalne Hrvatske i obratno. Franjo Župan primjer je zagrebačkog knjižara koji se koristi oglasnim prostorom zadarske „Zore“, jednako kao što su to činili i autori poput Stanka Vraza. A prije samo 30-ak godina oglasnim potencijalom „Dalmatina“ koristio se isključivo njegov tiskar Antonio Luigi Battara. On je ujedno i prvi knjižar i tiskar koji je objavio oglas u novinama tiskanim hrvatskim jezikom. Godine 1803. oglašava da je njegova tiskara spremna za rad (Galić 1979: 21), 1806. počinje tiskati „Kraljski Dalmatin“, a 7. veljače 1807. u njemu objavljuje prvi oglas - na talijanskom jeziku.

Od gašenja „Dalmatina“ do pokretanja „Zore dalmatinske“ nakladnička se slika Zadra uvelike promijenila. Battarinu je tiskaru prema običaju preuzela njegova udovica Marina, a nju su naslijedili sinovi Pietro i Francesco Napoleone, koji tiskari daju ime Tiskara braće Battara. Kod njih će od 1844. biti tiskana i „Zora dalmatinska“. Battare su u međuvremenu dobile konkurenciju u Giovanniju Demarchiju, kasnije tiskari Demarci & Rougier. Te su dvije tiskare barem dijelom bile jamci pluraliteta tiskarstva i nakladništva nužnog za poticanje raznolikosti tiskovina i razvoj kulture čitanja. Tiskane su brojne knjige, ponajprije na hrvatskom i talijanskom jeziku, te je tako osiguran kontinuitet novinskog izdavaštva, također na oba jezika. U osvrtu suvremenika, anonimnog „B“, na zadarsko nakladništvo, u dopisu poslanom listu „La Dalmazia“ i objavljenom 1846. godine, stoji da su u to vrijeme u Zadru izlazile troje novine: „Gazetta di Zara“ i „La Dalmazia“ na talijanskom te „Zora dalmatinska“ na „dalmatinskom“. „B“ usto navodi da mnoštvo inozemnih časopisa pristiže poštom ili se može naručiti u knjižarama (Stipčević 2008: 177), što svjedoči da je Zadar u to doba izrastao u snažno tiskarsko i knjižarsko središte. Njegovim je tiskarima i knjižarima novinski oglasni prostor postao važno mjesto oglašavanja, jer je omogućio ne samo

vidljivost konkretnog naslova koji se oglašavao nego i promidžbu svih ostalih izdanja odnosno nakladnika ili knjižara. Razvijanje mogućnosti oglašavanja knjižarskih usluga stoga se nametnulo kao logično rješenje, a dio zadarskog knjižarskog marketinga iz 19. stoljeća u ovom će radu biti prikazan na temelju oglasa tiskanih u navedenim novinama. Za cjelovitu bi sliku svakako bilo nužno uključiti i talijansku periodiku iz prve polovice 19. stoljeća tiskanu u obje navedene tiskare.

Oglasni potencijal „Kraljskog Dalmatina“ i „Zore dalmatinske“

O „Kraljskom Dalmatinu“ i „Zori dalmatinskoj“ opsežno je i detaljno pisano u hrvatskoj literaturi (usp. npr. Galić 1979, Batović 1995, Horvat 2003, Stipčević 2005, Novak 2005 itd.), a oba su lista dostupna i u pretiscima, tako da povijest njihova izlaženja na ovome mjestu nije potrebno iznositi. Sumarno će se dati samo najosnovniji podaci važni za razumijevanje konteksta novinskog oglašavanja.

„Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin“ bile su svojevrsne službene novine francuske uprave u Dalmaciji tiskane na talijanskom i hrvatskom jeziku. Dvojezičnost lista odredila je i njegovo grafičko oblikovanje: tekst je slagan dvostupačno, desni je stupac bio hrvatski, a lijevi talijanski. Tiskan je od 1806. do 1810., a ukupno je izašlo 176 brojeva. „Zora dalmatinska“ izlazila je od 1844. do 1849., a ukupno je tiskano 287 brojeva. Njezin pokretač i prvi urednik Ante Kuzmanić zamislio ju je kao list prosvjetiteljsko-znanstvene naravi, a njegov nasljednik na uredničkom mjestu Ivan August Kaznačić (list je uređivao tijekom 1845.) „Zoru“ profilira kao književni list za intelektualne slojeve, pa „Zora“ objavljuje brojne književne preglede, obavijesti o novim knjigama, vijesti iz drugih časopisa, prijevode, pripovijesti i poeziju, zagonetke, narodne izreke itd.

Antonio Luigi Battara Regio Tipografo e Librajo previene il pubblico di avere in vendita l'Opera in due Volumi in quarto: *Memorie pella Storia della Dalmazia* del Sig. Giovanni Kreglianovich-Albinoni di Zara, noto alle lettere per varie produzioni di merito e non mai abbastanza commendabile per l'ardentissimo amore delle cose nazionali.

Questo lavoro, intitolato all'Altezza Imperiale di Eugenio Napoleone di Francia Vice-Re d'Italia ec. adempie il voto de' Dalmati, contenendo le gesta di un popolo illustre, mal conosciuto in passato. Chi ama l'erudizione, e i dolci studj dell'amena letteratura troverà ne'ricchi squarzj della detta Opera, e nell'esquisito criterio materie bastanti a pienamente soddisfare il proprio genio, anche per le felici relazioni di essa colla Storia degli antichi popoli dell'Italia.

Il prezzo è di Lire dodici piccole venete.

Zara, presso Anton-Luigi Battara Regio Stampatore, e Librajo.

Ključna razlika između „Dalmatina“ i „Zore“, provizorno svediva na razliku između službenog lista i preporodnog glasila, uz navedene razlike u intenzitetu zadarskog nakladništva i knjižarstva početkom i sredinom stoljeća, izravno je utjecala na njihovu oglasnu atraktivnost. U 176 brojeva „Kraljskog Dalmatina“ tiskano je svega 7 oglasa; moglo bi se izračunati da je tek u svakom 25. broju objavljen jedan oglas. „Zora dalmatinska“ je u usporedbi s njim izdašan oglasni prostor – u 287 brojeva objavljena su 93 oglasa, tj. po jedan je oglas tiskan u svakom trećem broju. Razlika je golema.

Posve je razvidno da je vrijeme „Kraljskog Dalmatina“ tek vrijeme prepoznavanja potencijala knjižarskog oglašavanja – u njemu se oglašava samo njegov tiskar. Usto, „Dalmatin“ je bio službeni list sa zadanim temama i služio je ponajprije za diseminaciju upravnih i političkih informacija. Promjena teme, kulturna opredijeljenost i općenito mijenjanje svjetonazora „Zoru dalmatinsku“ pretvaraju u mnogo poželjniji oglasni prostor. Njezina književna usmjerenost povlači i atraktivnost oglašavanja novih knjiga, novina i časopisa s podacima o mogućnostima nabave. Time se ujedno ispunjava i dvojna funkcija svakog nakladništva: nakladnik oglašava proizvod povećavajući mogućnosti prodaje i zarade, a čitatelja se informira o novim naslovima, čime se olakšava njegov kulturni i općedruštveni razvoj.

Opći preporodni sklop ključno je odredio i izbor naslova koji su oglašavani u „Zori“. S jedne strane oglašavaju se „klasici“ hrvatske preporodne i starije književnosti poput Petra Preradovića, Ivana Gundulića, Andrije Kačića Miošića i sl., a s druge karakteristična pučko-prosvjetiteljska djela poput kalendara ili pučkih vjerskih knjiga. Ostalih naslova, npr. jezičnih djela, vrlo je malo.

Knjižarski oglasi

Sedam knjižarskih oglasa iz „Kraljskog Dalmatina“ objavljeno je na talijanskom, bez prijevoda na hrvatski. Tiskani su na zadnjoj stranici lista među različitim obavijestima (pozivima na predavanja i promocije, najavama opernih izvedbi, nekrolozima itd.) i popisima tiskarskih pogreški.

Prvi oglas objavljen je u broju 7 iz 1807. godine, a njime Battara jamči isporuku knjiga tiskanih u Italiji preko svoje knjižare. U broju 49 iz 1807. javnost je obaviještena da će se u milanskoj tiskari Francesca Sansogna od 1. rujna izdavati časopis „Bibliografico Universale“ koji će se moći nabaviti u Battarinoj knjižari. U ta dva oglasa Battara je isključivo knjižar. U oglasu tiskanom u broju 2 iz 1810., kojim se objavljuje izlazak knjige *Memorie pella Storia della Dalmazia* koju je napisao Giovanni Kreglianovich Albinioni iz Zadra (v. sliku 1.) Battara je i tiskar i knjižar, budući da oglašava knjigu tiskanu u svojoj tiskari.

U usporedbi s „Dalmatinom“, „Zora dalmatinska“ prepuna je oglasa. Oglašavane su knjige, časopisi, novine, kalendari i almanasi, tiskani pozivi na pretplatu i podsjetnici pretplatnicima da podmire dugovanja.

KNJIŽEVNA VĚST.

Pohitimo priobčit blagorodnim našim čitateljem, da ov čas (budući već gotov ovaj List za tiskanje) primamo davno navěstjenija rado dočekani **Obći Zagrebački Kolendar** za tekuću godinu 1846, koj se je prem počeo izdavati u Zagrebu na svagdašnje upotrčbljenje svih ilirskoga jezika i naroda, domaćih i rado-ljubiteljah: krasna knjiga u četvrt. veli. na lěpoj artii su organičkim pravopisom i čistim pčsmeni. O njegovoj potreboći, važnosti i sadčržanju govorit čemo obširnie u dojdućem Broju naše Zorc.

Cěna mu je fl. 1. kr: 20. — Prodaje se u Zadru kod doli podpisani.

Slika 2. „Zora dalmatinska“, god. 3., br. 7 (16. veljače 1846.)

Najviše je knjižarskih oglasa objavljeno u rubrici „Knjige koje su na prodaji u Slovotištenici i Knjixarnici Bratje Battara u Zadru“ (kasnije „Knjige, koje su na prodaju u tiskarnici i knjixarnici Bratje Battara u Zadru“, uz mnoge manje ortografske varijacije) koja je bila smještena na zadnjoj stranici novina, gdje su bili i sadržaji namijenjeni razbibrizi (zagonetke, izreke, pjesme) te upozorenja i isprike zbog tiskarskih pogrešaka iz prethodnog broja. U knjižarske se oglase također moraju ubrojiti i informacije o novim naslovima iz rubrika „Književni oglas“, „Književna včst“, „Knjixevni pregled“ i „Književni poziv“ – uz uobičajene manje ortografske promjene u naslovima rubrika.

Sve oglase tiskane u „Zori dalmatinskoj“ na ovome mjestu nije moguće opisati i kontekstualizirati. Da bi se dala opća slika, izdvojeni su oni koji prema procjeni autora ponajbolje oslikavaju temeljne oglašivačke tendencije toga lista.

Prvim objavljenim oglasom, u broju 6 iz 1844., „Zora“ je odrazila svoju preporodnu usmjerenost – bio je to oglas za *Osmana* Ivana Gundulića. Vijest naslovljena „Ugodno objavljene“ donosi članak preuzet iz „Danice“ u kojem se najavljuje da će uskoro na svjetlo dana izaći Gundulićev *Osman* pisan po novom pravopisu. To djelo, tiskano u

Zagrebu 1844. godine, objavila je u skladu sa svojim programskim načelima Matica ilirska s dopunama izgubljenih poglavlja (14. i 15.) Ivana Mažuranića i s predgovorom i objašnjenjima Vjekoslava Babukića. Bio je to početak realizacije prvog sustavnog svenarodnoga izdavačkog pothvata (Stipčević 2008: 25).

Drugi oglas za *Osmana* objavljen je u 37. broju za 1844. Kako je i najavljeno, *Osman* je tiskan, a Battare sada objavljuju da ga prodaju u svojoj knjižari. Tiskanjem dvaju oglasa, možda čak i nehotice, ostavili su dojam dugoročne i planirane promocije.

Uz izdavanje djela starije hrvatske književnosti, hrvatski se nakladnici u tom razdoblju usmjeravaju i prema objavljivanju jeftinih knjiga kojima bi se proširio krug potencijalnih čitatelja, povećala zarada i razvijala čitateljska kultura stanovništva. Braća Battara o svom su upuštanju u izdavanje jeftinih knjiga čitatelje izvjestili u 52. broju iz 1845. godine oglasom naslovljenim „Pervo jeptino izdavanje“. Najavljuju da će u izabranoj biblioteci tiskati izvorna ili prevedena djela „umjerene cijene“, a za prvu su knjigu odabrali *Razgovor ugodni naroda slovinskog* Andrije Kačića Miošića. Oglas za *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića iz broja 32 za 1847. godinu vjerojatni je nastavak izabrane biblioteke umjerenih cijena.

Primjer za pučko-prosvjetiteljsko usmjerenje ondašnjeg nakladništva koje se odrazilo i u „Zori“ jest oglas za „Zagrebački kolendar“ za 1846. godinu (v. sliku 2.). Novi oglas za „Zagrebački kolendar“ objavljen je sljedeće, 1847. godine, a ovaj se put uz njega, u istom oglasu, oglašavaju još dvije karakteristične pučke knjige: *Od naslidovanja Isukerstova* Tome Kempenca i sanjarica *Egiptski sanovnik* (v. sliku 3.). Dalo bi se zaključiti kako Battare smišljeno grupiraju i oglašavaju naslove za ciljanu čitateljsku skupinu, no taj se zaključak, kao i svi ostali zaključci o njihovoj eventualnoj marketinškoj strategiji, ipak mora smatrati pretpostavkom, a ne argumentiranom tvrdnjom. Oglase za sva tri navedena izdanja može se naći u više brojeva tiskanih 1847. godine, a primjera danas uobičajenog učestalog oglašavanja istog sadržaja ima više. Oglas za knjigu *Elisabeta ili prognani u Sibir*, čiji je prijevod u biblioteci Zabavna čitaonica objavio Lavoslav Župan, tiskan je u tri siječanjska broja iz 1848. Zabavna čitaonica Županov je projekt vrlo sličan „jeptinom izdavanju“ braće Battara, iz čega se naslućuje da je hrvatsko čitateljstvo sredinom 19. stoljeća bilo zrelo za prijem takvih knjiga, što je i nakladnicima na hrvatskim prostorima napokon moglo omogućiti zaradu od „anonimnog“ čitateljstva. Česta Županova prisutnost u knjižarskim oglasima „Zore“ također upućuje na kulturno, ali i tržišno integriranje Zagreba i Dalmacije, barem kada je riječ o proizvodnji knjige. Nadalje, razvidno je i da je potencijalna veća dobit od prodaje popularnih knjiga „umjerene cijene“ izravno povezana s potrebom oglašavanja na širim nacionalnim prostorima: prodaja knjige morala je probiti lokalne okvire i doprijeti do svih čitatelja koji su, s obzirom na jezik, mogli biti njezini kupci.

Vrlo zanimljiv primjer oglašavanja daju i *Iskrice* Nikole Tommasea. Tommaseo je djelo želio tiskati u Zadru, no zadarski je cenzor Ivan Vitezović dao, a guverner za Dalmaciju J. A. Von Turszky prihvatio, prijedlog da se tisak zabrani. Sa slučajem su bili upoznati

KNJIGE,
koje su na prodaju u tiskarnici i knjixarnici
BRATJE BATTARA U ZADRU.

OBĆI
ZAGREBAČKI
KOLENDAR

za godinu
1847.

U Zagrebu. — Cjenā fl. 1: 20.

THOME

OD

K E M P A H

KANONIKA REDOVNOG

OD

N A S L I D O V A N J A

ISUKERSTOVA

KNJIGE CSETIRI

za vechu korist duhovnu bogoljubnih
dushah u Shlavonski Jezik privedene

s' DOPUSHTENJEM STARESHINAH

U Budimu — Cjena fl. — 50.

EGJIPTSKI

SANOVNIK

ILITI

Razláganje sanovah

s' nadodatima brojevih za izkušanje sreće
na lutrii, kako takojer kratko ubavistjenje kake
se lutria sigirati imà.

U Budimu — Cjena fl. — 20.

i vodeći austrijski političari grof Sedlnitzky i kancelar Metternich, koji su također podržali zabranu. *Iskrice* su ipak tiskane u Gajevoj tiskari u Zagrebu 1844. zahvaljujući Ivanu Kukuljeviću Saksinskom, a odobrenje za tisak dao im je pravoslavni cenzor Jovan Subotić u Budimpešti. U „Zori“ je u „Knjixevom pregledu“ u broju 8 iz 1845. objavljena vijest o tiskanju prvog izdanja *Iskrice*. Kada je ukinuta cenzura, *Iskrice* su ponovno tiskane i u Zagrebu (1848.) i u Zadru kod Battara (1849.) (usp. Stipčević 2008: 476 – 477). U broju 26 iz 1849. objavljen je oglas o zadarskom izdanju, a zanimljivo je i da je to posljednji identificirani knjižarski oglas tiskan u „Zori“.

Posebno zanimljivu skupinu oglasa čine pozivi na pretplatu za knjige koje su objavljivali sami autori. „Knjixevni oglas“ objavljen u broju 7 iz 1845. potpisuje Stanko Vraz. Poziva na pretplatu za svoju knjigu *Gusle i tambura*: „Pretplata iznosi 30 kr. sr.; rok njezin traje do 15. d. m.; a knjiga će izaći nekako u korizmi i bit će (do jedne prilike) onolika i onoliko urešena, kao što su „Glasi iz dubrave Žeravinske“, i sva je prilika, da će i ponešto deblja biti. Dućanska cena poskoćit će posle na 45 kr. srebra. Imena sl. gg. Predplatiteljah tiskat će se na koncu dela...” Vraz moli pretplatnike da uz novce dostave i čitko napisana imena kako bi ih se moglo navesti na kraju knjige te, ne bi li potaknuo neodlučne, nabraja imena uglednih pretplatnika poput Vjekoslava Babukića. Sličan je oglas iste godine, u broju 3, objavio i Ognjeslav Utješeniović Ostrožinski, pozivajući pretplatnike da podupru izdavanje knjige *Vila Ostrožinska*. Napominje da će cijena, uz vremensko ograničenje, za pretplatnike biti 40, a za sve ostale 50 kr. srebra i da će svaki pretplatnik za svaku desetetu pretplaćenu knjigu dobiti jednu na poklon. U oba slučaja istaknuta je cjenovna pogodnost kupnje uz pretplatu, a Ostrožinski vjerojatno, nudeći primjerak *gratis* na deset kupljenih, cilja na knjižare zainteresirane za veće narudžbe.

Domoljubna je nota izražena u „Književnom pozivu“ objavljenom u broju 50 iz 1845. kojim Petar Preradović poziva na pretplatu za svoje *Pervence*. Oglas počinje usklikom: „Bratjo, Priatelji i Rodoljubi!” Navodi da ga muče isti problemi kao i sve ostale spisatelje, a to je slaba prodaja knjiga, moleći čitatelje da omoguće izdavanje – „Nemojte da bi na način perve štenadi moje pervence u vodu baciti morao!”

Slično kao i knjige, u „Zori“ su promovirane novine i časopisi. Navodimo tek nekoliko primjera. U broju 3 iz 1845. pozivaju se svi „koji ljube taliansko knjixestvo, i napredovanje u izobraxenju” da se pretplate na novi časopis „La Dalmazia”. U broju 14 iz 1845. „Knjixevne vėsti” daju popis od devet čeških časopisa koji se mogu nabaviti u knjižari Battara; na istom se mjestu napominje kako četvrtu godinu zaredom u Zagrebu mjesečno izlazi „List mēšečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Društva” te da ga braća Battara primaju u zamjenu za „Zoru dalmatinsku”. Mnogo se oglasa odnosi na samu „Zoru”. Uglavnom su to oglasi kojima se poziva na pretplatu i obavijesti kojima se postojeći pretplatnici podsjećaju da podmire dugovanja. Općenito, tiskari i nakladnici mnogo su se lakše upuštali u objavljivanje novog naslova ukoliko

su unaprijed osigurali financije za njegovo izdavanje, a pretplata je bila vrlo čest sustav prikupljanja sredstava tijekom 19. stoljeća. Osim osiguranja sredstava, sustav pretplate omogućavao je upoznavanje čitatelja s budućim naslovom i prije njegova objavljivanja. Pretplatnici su često bili nemarni, katkad bi se predbilježili za neku publikaciju, ali nisu za nju platili, čime je sustav pretplate kao prikupljanja sredstava za proizvodnju publikacije bivao doveden u pitanje.

Upravo je „Zora dalmatinska“ karakterističan primjer ovisnosti publikacije o dobroj volji pretplatnika. U njezinom je prvom broju tiskan popis od 748 pretplatnika, no s vremenom se njihov broj drastično smanjio, o čemu svjedoči *Molba* urednika Ante Kuzmanića tiskana u prvom broju iz 1849. godine. Kuzmanić piše da je „Zori“ preostalo „šestdeset pridbrojnikah“ i apelira na domoljublje: „Je li pravo da suzi ovaj narodni Dalmatinski glasnik, a da plamca i kiti se taljanština?“ Poziva ljude da se pretplate, naglašava i da prihvaća Gajev pravopis „deržeći da današnja sloga slavjanska nije prazna rič“. Kuzmanićevi argumenti nisu naišli na odjek, šest mjeseci kasnije „Zora dalmatinska“ je ugašena. Dana 24. lipnja 1849. braća Battara objavljuju posljednju vijest, počinjući ju kratkom rečenicom: „Ovim brojem pristaje izlaziti ZORA DALMATINSKA.“

Zaključak

U klasičnoj metodološkoj raspravi „Povijest čitanja“ (1991) Robert Darnton navodi pet vrsta povijesnih izvora koji mogu pripomoći pri rekonstrukciji čitateljskih konteksta prošlih vremena. Prvi su među njima prikazi i opisi tekstova koji su čitani, a među njima su i oglasi i tiskarski katalogi. Čitanje ima povijest koju su razvijali brojni ljudi – autori, nakladnici, tiskari, dobavljači papira i tinte, knjižari... i, naposljetku, čitatelji – uključeni u tzv. komunikacijski krug koji Darnton predstavlja u još jednom, ranijem i također klasičnom, prilogu „Što je povijest knjige“ (1983). Dio povijesti čitanja i povijesti knjige općenito u Zadru prve polovice 19. stoljeća u ovome se radu pokušalo rekonstruirati korištenjem segmenta jednoga od Darntonovih izvora, knjižarskih oglasa.

Dokazana je međuovisnost općeg razvoja tiskarske i knjižarske djelatnosti s frekventnošću oglašavanja u periodičnim tiskovinama. Također, dokazano je da izbor tiskovine za oglašavanje uvelike ovisi o njezinoj općoj koncepciji. „Zora dalmatinska“, koja je po svom usmjerenju bila književni list, bila je logičan izbor za knjižarsko oglašavanje. Budući da je bila i preporodni list, bila je logičan oglasni prostor za književne tekstove preporodne tematike. Iznimno je važno naglasiti i nadilaženje lokalnih okvira u oglasima tiskanim u „Zori dalmatinskoj“, što je također posljedica i preporodnih aktivnosti i općeg uzleta hrvatskog nakladništva sredinom 19. stoljeća.

Istraživanje knjižarskog oglašavanja u Zadru tijekom prve polovice 19. stoljeća ostat će nedorečeno sve dok se analizom ne obuhvate i novine tiskane talijanskim jezikom u tom

razdoblju. Takav bi cjelovit popis rezultirao izvrsnom podlogom za detaljniju analizu i knjižarskog tržišta i čitateljskih navika Zadrana uoči i tijekom narodnog preporoda.

Prilog: bibliografija knjižarskih oglasa objavljenih u „Kraljskom Dalmatinu“ i „Zori dalmatinskoj“¹

a) „Kraljski Dalmatin“

- 1807.**
1. Avviso // Kraljski Dalmatin, god. 2., br. 6 (7. veljače 1807.), str. 48.
 2. Avviso // Kraljski Dalmatin, god. 2., br. 7 (14. veljače 1807.), str. 55.
 3. Per associazione // Kraljski Dalmatin, god. 2., br. 7 (14. veljače 1807.), str. 56.
 4. Giornale Bibliografico Universale // Kraljski Dalmatin, god. 2., br. 49 (4. prosinca 1807.), str. 191.
 5. L'Almanacco // Kraljski Dalmatin, god. 2., br. 51 (18. prosinca 1807.), str. 408.
- 1808.**
1. Avviso Tipografico // Kraljski Dalmatin, god. 3., br. 52 (23. prosinca 1808.), str. 416.
- 1810.**
1. Memorie pella Storia della Dalmazia // Kraljski Dalmatin, god. 5., br. 2 (28. siječnja 1810.), str. 16.

b) „Zora dalmatinska“

- 1844.**
1. Ugodno objavljenje; Osman // Zora dalmatinska, god. 1., br. 6 (5. veljače 1844.), str. 56.
 2. Dramatički prevoddi za Narodno kazalište; Croatische Abänderungs - und Abwandlungne Forme // Zora dalmatinska, god. 1., br. 8 (19. veljače 1844.), str. 64.
 3. Njemačko-ilirski slovar; Gramatik der Ilirischen sprache // Zora dalmatinska, god. 1., br. 9 (26. veljače 1844.), str. 72.
 4. Rucna knjixica // Zora dalmatinska, god. 1., br. 10 (4. ožujka 1844.), str. 80.
 5. Objavljenje; Slavjanska antologija // Zora dalmatinska, god. 1., br. 11 (11. ožujka 1844.), str. 88.
 6. Knjiga za pucko izobraxenje // Zora dalmatinska, god. 1., br. 12 (18. ožujka 1844.), str. 96.
 7. Rituali rimski; Ispitania svaru sveti redova, i sakramenata, u' obchinu // Zora dalmatinska, god. 1., br. 13 (25. ožujka 1844.), str. 104.
 8. Navistenja knjixevna // Zora dalmatinska, god. 1., br. 13 (25. ožujka 1844.), str. 104.

9. Ispovist karstjanskoga; Dogodovstjeno povidjenje; Opomena blagovoljnim pridbrojiteljima // Zora dalmatinska, god. 1., br. 14 (1. travnja 1844.), str. 112.
10. Thome od Kempah; Sedam jutarnji; Ezopusheve baszne // Zora dalmatinska, god. 1., br. 16 (15. travnja 1844.), str. 128.
11. Ilirsko-njemacki i njemacko-ilirski rukoslovník // Zora dalmatinska, god. 1., br. 18 (29. travnja 1844.), str. 144.
12. Institutiones linguae slavicae; Mozin nova rícoslovina iliricko-francezka // Zora dalmatinska, god. 1., br. 19 (6. svibnja 1844.), str. 152.
13. Mjesec Djevice Marije // Zora dalmatinska, god. 1., br. 20 (13. svibnja 1844.), str. 160.
14. Plac B. Marie Djeve // Zora dalmatinska, god. 1., br. 23 (3. svibnja 1844.), str. 184.
15. Xivot gospodina Jsusa Krista // Zora dalmatinska, god. 1., br. 24 (10. lipnja 1844.), str. 192.
16. Nacin priporucivanja duše // Zora dalmatinska, god. 1., br. 25 (17. lipnja 1844.), str. 200.
17. Pozziv na predbrojenje // Zora dalmatinska, god. 1., br. 26 (24. lipnja 1844.), str. 208.
18. Xivot S. Benedikta opata // Zora dalmatinska, god. 1., br. 28 (8. srpnja 1844.), str. 224.
19. Glagolita clozianus // Zora dalmatinska, god. 1., br. 29 (15. srpnja 1844.), str. 232.
20. Prošastnost ugarsko-horvatska: Historicke novele // Zora dalmatinska, god. 1., br. 30 (22. srpnja 1844.), str. 240.
21. Slavonske varoške pjesme // Zora dalmatinska, god. 1., br. 31 (29. srpnja 1844.), str. 248.
22. Poziv na predcislenje // Zora dalmatinska, god. 1., br. 34 (19. kolovoza 1844.), str. 272.
23. Objavljenje // Zora dalmatinska, god. 1., br. 35 (26. kolovoza 1844.), str. 280.
24. Duh kerstjanski // Zora dalmatinska, god. 1., br. 36 (1. rujna 1844.), str. 288.
25. Osman // Zora dalmatinska, god. 1., br. 37 (9. rujna 1844.), str. 296.
26. Priprava na isповjes, i pricestjenje s nacinom podobniem // Zora dalmatinska, god. 1., br. 39 (23. rujna 1844.), str. 312.
27. Pisme razlike na poštenje Bozje B. D. Marie i sviu svetih // Zora dalmatinska, god 1, br. 41 (7. listopada 1844.), str. 328.

1845.

28. Svagdanje zabavljenje s Bogom // Zora dalmatinska, god. 1., br. 44 (28. listopada 1844.), str. 352.
29. Pregled nekoliko Slavijskih izdanih preko godine 1844. // Zora dalmatinska, god. 1., br. 47 (18. studenoga 1844.), str. 369.
1. Objavljenje // Zora dalmatinska, god. 2., br. 1 (6. siječnja 1845.), str. 8.
2. La Dalmazia // Zora dalmatinska, god. 2., br. 3 (20. siječnja 1845.), str. 24.
3. Vila Ostrožinska // Zora dalmatinska, god. 2., br. 3 (20. siječnja 1845.), str. 24.
4. Knjixevni oglas // Zora dalmatinska, god. 2., br. 6 (10. veljače 1845.), str. 48.
5. Knjixevni pregled // Zora dalmatinska, god. 2., br. 7 (17. veljače 1845.), str. 50.
6. Knjixevni oglas // Zora dalmatinska, god. 2., br. 7 (17. veljače 1845.), str. 56.
7. Knjixevni pregled: Iskrice // Zora dalmatinska, god. 2., br. 8 (26. veljače 1845.), str. 58.
8. Oznanenje // Zora dalmatinska, god. 2., br. 10 (10. ožujka 1845.), str. 80.
9. Književna naveštenja: Basne // Zora dalmatinska, god. 2., br. 10 (10. ožujka 1845.), str. 80.
10. Književne vesti // Zora dalmatinska, god. 2., br. 11 (17. ožujka 1845.), str. 87.
11. Književni pregled // Zora dalmatinska, god. 2., br. 13 (31. ožujka 1845.), str. 100.
12. Knjixevne vesti: Ceski casopisi u godini 1845. // Zora dalmatinska, god. 2., br. 14 (7. travnja 1845.), str. 111.
13. Knjixestvo // Zora dalmatinska, god. 2., br. 17 (28. travnja 1845.), str. 130.
14. Knjixevni oglas // Zora dalmatinska, god. 2., br. 20 (19. svibnja 1845.), str. 160.
15. Trublja slovinska // Zora dalmatinska, god. 2., br. 20 (19. svibnja 1845.), str. 160.
16. Duh kerstjanski // Zora dalmatinska, god. 2., br. 22 (2. lipnja 1845.), str. 175.
17. Slavjanske vesti // Zora dalmatinska, god. 2., br. 23 (9. lipnja 1845.), str. 184.
18. Malo zercalo; Opomena gospodi prebrojiteljima i porucnicima // Zora dalmatinska, god. 2., br. 24 (16. lipnja 1845.), str. 192.

19. Knjixevni pregled // Zora dalmatinska, god. 2., br. 24 (16. lipnja 1845.), str. 187.
 20. Svagdanje zabavljenje s Bogom // Zora dalmatinska, god. 2., br. 25 (23. lipnja 1845.), str. 200.
 21. Napputjenja za djelotvorno življenje // Zora dalmatinska, god. 2., br. 27 (7. lipnja 1845.), str. 216.
 22. Dramatički prevvodi za Narodno kazalište; Muka gospodina našega Isukersta i plac matere njegove // Zora dalmatinska, god. 2., br. 28 (14. lipnja 1845.), str. 224.
 23. Knjige: Kako treba da se izobrazi // Zora dalmatinska, god. 2., br. 30 (28. srpnja 1845.), str. 232. [Oglas je tiskan ćirilicom.]
 24. Poziv predbrojenja: Dalmazia // Zora dalmatinska, god. 2., br. 31 (11. kolovoza 1845.), str. 248.
 25. Put Krixa Isukarstova // Zora dalmatinska, god. 2., br. 33 (18. kolovoza 1845.), str. 264.
 26. Knjixevni pregled // Zora dalmatinska, god. 2., br. 33 (18. kolovoza 1845.), str. 258.
 27. Izpitanja svaru, sveti redova, i sakramenata, u obchinu // Zora dalmatinska, god. 2., br. 34 (25. kolovoza 1845.), str. 272.
 28. Književno oglasenje // Zora dalmatinska, god. 2., br. 40 (6. listopada 1845.), str. 320.
 29. Književni poziv: Pervenci // Zora dalmatinska, god. 2., br. 50 (22. prosinca 1845.), str. 408.
 30. Oglas // Zora dalmatinska, god. 2., br. 52 (29. prosinca 1845.), str. 416.
 31. Pervo jeptino izdavanje // Zora dalmatinska, god. 2., br. 52 (29. prosinca 1845.), str. 416.
 32. Poziv na predbrojenje za tretu godinu 1846. Zore dalmatinske // Zora dalmatinska, god. 2., br. 52 (29. prosinca 1845.), str. 417.
- 1846.**
1. Obći zagrebački kalendar // Zora dalmatinska, god. 3., br. 7 (16. veljače 1846.), str. 56.
 2. Razgovor ugodni naroda slovinskoga // Zora dalmatinska, god. 3., br. 17 (27. travnja 1846.), str. 136.
 3. Objavljenje // Zora dalmatinska, god. 3., br. 25 (22. lipnja 1846.), str. 200.
 4. Književni pregled // Zora dalmatinska, god. 3., br. 27 (6. srpnja 1846.), str. 215 – 216.
 5. Elementi della Grammatica Illirica // Zora dalmatinska, god. 3., br. 27 (6. srpnja 1846.), str. 216.

1847.

6. Vila Ostrožinska // Zora dalmatinska, god. 3., br. 30 (27. srpnja 1846.), str. 240.
7. Ispovid kerstjanskoga po Fra Stipanu Jajčaninu // Zora dalmatinska, god. 3., br. 41 (11. listopada 1846.), str. 328.
8. Život S. Benedikta opata // Zora dalmatinska, god. 3., br. 43 (26. listopada 1846.), str. 344.
1. Obći zagrebački kalendar za godinu 1847.; Thome od Kempah // Zora dalmatinska, god. 4., br. 8 (22. veljače 1847.), str. 64.
2. Obći zagrebački kalendar; Thome od Kempah; Egjiptski sanovnik // Zora dalmatinska, god. 4., br. 11 (15. ožujka 1847.), str. 88.
3. Thome od Kempah; Egjiptski sanovnik // Zora dalmatinska, god. 4., br. 12 (22. ožujka 1847.), str. 96.
4. Novi glasi // Zora dalmatinska, god. 4., br. 13 (29. ožujka 1847.), str. 104.
5. Egjiptski sanovnik // Zora dalmatinska, god. 4., br. 22 (31. svibnja 1847.), str. 140.
6. Mozin nova ricsoslovica iliricko-franceska; Razgovori Petra Vani redovnika // Zora dalmatinska, god. 4., br. 24 (14. svibnja 1847.), str. 148.
7. Dramatička pokušenja od doktora D. Demetra // Zora dalmatinska, god. 4., br. 26 (28. lipnja 1847.), str. 156.
8. Mozin nova ricsoslovica iliricko-franceska; Razgovori Petra Vani redovnika // Zora dalmatinska, god. 4., br. 27 (5. svibnja 1847.), str. 160.
9. Misli o ilirskom pravopisu // Zora dalmatinska, god. 4., br. 28 (12. srpnja 1847.), str. 164.
10. Ribanje i ribarsko prigovaranje // Zora dalmatinska, god. 4., br. 32 (9. kolovoza 1847.), str. 180.
11. Ribanje i ribarsko prigovaranje // Zora dalmatinska, god. 4., br. 35 (30. kolovoza 1847.), str. 192.
12. Razlicna dila izdana od gosp. Kapet. Ilije Rukavine Ljubackoga // Zora dalmatinska, god. 4., br. 39 (27. rujna 1847.), str. 208.
13. Književni oglas: Ljubezne narodne pesme; Knjige: Povist od xivota kraglize Olive // Zora dalmatinska, god. 4., br. 40 (4. listopada 1847.), str. 212.
14. Knjige: Novi zavjet gospoda našega Isusa Krista // Zora dalmatinska, god. 4., br. 43 (25. listopada 1847.), str. 224. [Oglas je tiskan ćirilicom.]

1848.

1. Elizabeta ili prognani u Sibir // Zora dalmatinska, god. 5., br. 2 (10. siječnja 1848.), str. 8.

1849.

2. Elizabeta ili prognani u Sibir // Zora dalmatinska, god. 5., br. 3 (17. siječnja 1848.), str. 12.
3. Elizabeta ili prognani u Sibir // Zora dalmatinska, god. 5., br. 4 (24. siječnja 1848.), str. 16.
4. Kratki razgovor o istočnoj cerkvi // Zora dalmatinska, god. 5., br. 11 (13. ožujka 1848.), str. 44.
5. Kratki razgovor o istočnoj cerkvi // Zora dalmatinska, god. 5., br. 12 (20. ožujka 1848.), str. 48.
1. Molba // Zora dalmatinska, god. 6., br. 1 (1. siječnja 1849.), str. 4.
2. Književni oglas // Zora dalmatinska, god. 6., br. 3 (15. siječnja 1849.), str. 12.
3. Radosni oglas // Zora dalmatinska, god. 6., br. 12 (26. ožujka 1849.), str. 48.
4. Ljubeznivim našim predbrojnikom // Zora dalmatinska, god. 6., br. 26 (25. lipnja 1849.), str. 101.
5. Iskrice // Zora dalmatinska, god. 6., br. 26 (25. lipnja 1849.), str. 104.

Popis ilustracija

Slika 1. „Kraljski Dalmatin“, god. 5., br. 2 (28. siječnja 1810.)

Slika 2. „Zora dalmatinska“, god. 3., br. 7 (16. veljače 1846.)

Slika 3. „Zora dalmatinska“, god. 4., br. 11 (15. ožujka 1847.)

Literatura

- Batović Š., ur. 1995. *Zora dalmatinska: (1844. – 1849.). Zbornik radova sa Znanstvenog skupa 150. obljetnica Zore dalmatinske održanog u Zadru 13. – 15. listopada 1994.* Zadar: Matica hrvatska.
- Darnton R. 1983. „What Is the History of Books?“. U *Books and Society in History*, uredio Kenneth E. Carpenter, 3 – 26. New York – London: R. R. Bowker Company.
- Darnton, R. 1991. „History of Reading“. U *New Perspectives on Historical Writing*, uredio Peter Burke, 140 – 167. Cambridge: Polity Press.
- Galić, P. 1979. *Povijest zadarskih tiskara*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Gracin, J. 1997. *Iz zadarske povjesnice*. Zadar: Zadarska tiskara.
- Horvat, J. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske: 1771. – 1939.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

- Kraljski Dalmatin = Il Regio Dalmata: 1806 – 1810.* (ur. T. Maštrović). 2006. Zagreb: Erasmus naklada; Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za informatologiju i komunikologiju (Biblioteka Rariteti: pretisci, 4).
- Krtalić, M. 2008. „Knjižarski oglasi u osječkim novinama 19. stoljeća“, *Libellarium*, I (1): 75 – 92.
- Lakuš, J. 2005. *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru (Zadar, Split i Dubrovnik) u prvoj polovici 19. stoljeća (1815-1850)*. Split: Književni krug.
- Lyons, M. 1999. „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“. U *A History of Reading in the West*, ur. G. Cavallo i R. Chartier, 313 – 344. Cambridge: Polity Press.
- Novak, B. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga i Press data.
- Stipčević, A. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata: od glagoljskog prvotiska (1483.) do hrvatskoga narodnoga preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata: od početka hrvatskoga narodnoga preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wittmann, R. 1999. „Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century“. U *A History of Reading in the West*, uredili Guglielmo Cavallo i Roger Chartier, 284 – 312. Cambridge: Polity Press,
- Zora dalmatinska: 1844 – 1849.* (ur. T. Maštrović i M. Mirić). 1994. Zagreb. Erasmus naklada: Nacionalna i sveučilišna biblioteka (Biblioteka Rariteti: pretisci, 2).

Summary

Book trade advertising in *Kraljski Dalmatin* and *Zora dalmatinska*

The aim of the paper is to analyze and contextualize book trade advertising in Zadar periodicals in the early 19th century. The corpus consists of *Kraljski Dalmatin*, the first newspaper published in the Croatian language, and *Zora dalmatinska*, published during the Revival period entirely in Croatian. The advertisements found in the corpus were recorded, classified and analyzed, and the more interesting ones are discussed in the text.

Research results indicate that the first newspaper published in Croatian, *Kraljski Dalmatin*, was used for occasional and modest book trade advertising – seven ads were found in all issues of this paper. 30 years later, *Zora dalmatinska* was used more frequently for different forms of book trade advertising. 93 examples found in the

paper advertise books, newspapers, calendars and almanacs, calls for subscription, reminders for overdue books and late returns, book reviews, etc.

Two basic conclusions can be drawn from research results. Firstly, the publishers of the first newspapers published in Zadar grasped quickly the advertising potential of this type of media, which became a widely accepted means of communication in the early 19th century. Secondly, newspaper advertising reflected the current cultural and political circumstances, which is illustrated by frequent ads for the Revival works in *Zora dalmatinska*.

KEY WORDS: book trade, Zadar, ads, 19th century, subscription, *Zora dalmatinska*, *Kraljski Dalmatin*.